Savchenko O.F. Ekolohozberihaiuchi zakhody rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva // Ekonomika APK. 2002. №10. S. 50–54.
Savchenko O.F., Karpenko I.L. Ekonomiko-ekolohichnyi audyt u silskohospodarskykh pidpryiemstvakh // Ekonomika APK. 2004. №2. S. 100–105.
Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro osnovni napriamky zemelnoi reformy v Ukraini na 2001–2005 roky» // Uriadovyi kurier. 2001. №97. 2 chervnia.
Shliakhom yevropeiskoi intehratsii. Stratehiia ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2004–2015 roky. K.: IVTs Derzhkomstatu, 2004.
Shpykuliak O.H. Motyvatsiia formuvannia liudskoho ta sotsialnoho kapitalu v ahrarnii sferi // Ekonomika APK. 2006. №10. S. 135–140.
Yurchenko A.D. Ekonomiko-pravove zabezpechennia rozvytku zemelnykh vidnosyn u rynkovomu ekonomichnomu seredovyshchi // Ekonomika APK. 2003. №4.

УДК 94(477.64)
DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.08

Стешенко Н. Л.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0143-2916

Бородай А. В.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6966-8533

Чоста К. С.,
студент другого курсу спеціальності 052 «Політологія»
Донбаської державної машинобудівної академії
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2513-5644

ДЕПОРТАЦІЯ БОЙКІВ НА ДОНБАС 1951 р.: ПРОБЛЕМИ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ОЧИМА СВІДКІВ

У статті досліджуються культурні, соціальні, кліматичні та інші проблеми переселення бойків на Донбас у 1951 р., спираючись на усні свідчення очевидців тих подій. Матеріали було зібрано під час краєзнавчої експедиції. Проаналізовано стан, тенденції і динаміку трансформації ідентичності депортованих бойків, нині жителів сіл Донецької області. Визначено масштаб та причини булінгу бойків з боку місцевого населення. Усні свідчення очевидців щодо культурних, соціальних, кліматичних та інших проблем переселення бойків на Донбас у 1951 р. є значущим та нетривким джерелом інформації стосовно деталей депортації. Шляхом інтерв'ю були отримані цінні факти щодо переселення жителів сіл Задвір'я та Гошів Нижньо-Устрицького району Дрогобицької області до сіл Яковлівка та Староварварівка Олександрівського району Донецької області. Було вивчено основні передумови та причини депортації, надана оцінка ролі влади в цьому процесі. Чітко окреслено умови депортації та порушення прав людини під час переселення. З'ясовано місце культурної спадщини бойків Донбасу в формуванні національної ідентичності, сучасних міжетнічних, міжконфесійних відносин. Також виявлено, що бойки після переселення зазнали чималої трансформації, пов'язаної із зовнішнім середовищем та оточенням.

Ключові слова: *бойки; депортація; Донбас; національна ідентичність; права людини; селянство; усні свідчення.*

Purpose of work – to investigate cultural, social, climatic and other problems of migration of boyki on Donbas in 1951, leaning against the verbal certificates of eyewitnesses of those events. Materials were collected during a regional expedition. Research methodology is based on principles of objectivity, historical method, system and scientific character. General historicalmethods are used: retrospective, problem-chronologic, comparative. The method of concrete sociological researches is applied also: questioning, interview. Scientific novelty. The state, tendencies and dynamics of transformation of identity of the deported boyki, is analysed, presently habitants of villages of the Donetsk area. Scaled and reasons of bullying boyki from the side of local population.Conclusions. Verbal certificates of eyewitnesses in relation to cultural one, social, climatic and other problems of migration of boyki on Donbas in 1951 p are a meaningful and flimsy information generator on the details of deportation. By an interview valuable facts were got in relation to

migration of habitants of villages of Zadvor'ye and Goshev Nizhne-Ustritsky district of the Drohobych area in the villages of Yakovlevka and Starovarvarovka Aleksandrovsky district of the Donetsk area. Basic preconditions and reasons of deportation were studied, the estimation of role of power is presented in this process. The terms of deportation and violation of human rights are clearly outlined during migration. The role of cultural legacy of boyki of Donbas is certain in forming of national identity, modern interethnic, interconfessional relations. It is also educed, that boyki after migration tested large enough transformation, related to the external environment and surroundings.

Key words: *boyki; deportation; Donbas; national identity; human rights; peasantry; verbal certificates.*

Постановка проблеми. Вивчення процесу депортації бойків 1951 р. з Нижньо-Устрицького району Дрогобицької області (нині – територія Польщі) до Олександрівського району Донецької області є важливим з точки зору загальнонаціональної та східноєвропейської історії. Сучасні глобалізаційні процеси та проблеми самоідентифікації населення на етнічному, культурному, релігійному рівнях належать до пріоритетних завдань гуманітарної науки XXI століття. Більше того, проблема безпосередньо пов'язана з безпекою та цілісністю державних утворень і міждержавних спільнот.

Питання порушення прав людини під час депортації бойків до сіл Яковлівка та Староварварівка Олександрівського району Донецької області, що висвітлені у даному дослідженні, є нагальним. У зв'язку з тим, що сучасна Україна перебуває у перехідному стані творення правових, державних та суспільних інституцій, процес становлення громадянського суспільства потребує виявлення характеру правовідносин в умовах перехідного періоду. Сьогодні ця проблема посідає особливе місце у сучасному суспільстві.

Автори розглянули проблему, залучивши усні свідчення – надзвичайно важливу форму пошуково-дослідницької роботи, адже це – нетривке джерело інформації. Інтерв'ю, які були взяті в останніх свідків тих подій, дають змогу не тількидізнатися про процес депортації 1951 р. від першоджерела, а й поглянути на історію з точки зору особистості.

Мета роботи – дослідити культурні, соціальні, кліматичні та інші проблеми переселення бойків на Донбас у 1951 р., спираючись на усні свідчення очевидців тих подій, які були зібрані під час краєзнавчої експедиції.

Відповідно до поставленої мети визначено такі дослідницькі завдання: проаналізувати історичні передумови депортації мешканців західної Бойківщини на територію Донеччини, на прикладі сіл Яковлівка та Староварварівка;охарактеризувати побутові проблеми переселенців та умови депортації в цілому; порівняти соціальне становище бойків до та після депортації;оцінити масштаб та причини булінгу бойків з боку місцевого населення Донеччини;дослідити вплив зовнішнього середовища Донеччини на вимушених переселенців; з'ясувати місце культурної спадщини бойків Донбасу в формуванні національної ідентичності, сучасних міжетнічних, міжконфесійних відносин.

Аналіз актуальних досліджень. На сьогоднішній день маємо певний доробок у дослідженні з проблеми в українській науці та її часткове висвітлення у працях деяких польських учених. Інформаційні статті у ЗМІ свідчать про недостатнє опрацювання проблематики. Деякі аспекти дослідження питання переселення бойків на територію Донбасу та інших областей України розглянуто у працях Н. Кляшторної, М. Литвина, Т. Пронь та інших дослідників. Необхідність здійснити аналіз стану, тенденцій і динаміки трансформації ідентичності депортованих бойків, а нині жителів сіл Донеччини,та дослідити культурні, соціальні, кліматичні та інші проблеми переселення – одна з найактуальніших проблем сучасної етнології та історії загалом, що і спричинило появу даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення Другої світової війни завершується процес формування державної території Української РСР – складової частини СРСР в її сучасних межах. Найбільш спірна ділянка кордону знаходилася на заході, а саме – кордон з Польщею. Причиною довготривалих переговорів були довоєнні тери-

торіальні суперечки держав. Креслення нової межі державного кордону відбувалося шляхом довготривалого переговорного процесу та укладання неодноразових міждержавних Угод урядів СРСР (УРСР) та Польщі у період з 1944 до 1951 рр. Як наслідок, Україна втратила певну частину своїх історико-етнічних земель. Останні територіальні корективи відбулися в 1951 р.

На початку року польський уряд ініціював новий міждержавний обмін прикордонними ділянками. Вже 15 лютого 1951 р. за взаємною згодою сторін у Москві було підписано черговий договір про обмін ділянками державних територій [Базылев 1980: 105–106].

В його основу був покладений принцип еквівалентного обміну – «кілометр на кілометр». Переселенню підлягало 32 тисячі українців. Було передбачено (владою СРСР) розселити їх на території Одеської, Миколаївської та Сталінської (Донецької) області. Сторони домовилися, що СРСР уступає Польщі 480 км^2 території Дрогобицької області: Нижньо-Устрицький район (м. Нижні Устріки і 27 сільських рад), 3 сільських ради Стрілківського району (Бистрянська, Липецька, Міхновецька) і 4 сільські ради Хирівського району (Коростенківська, Ліскуватенська, Нановська, Стебницька) [Губерський 2004: 214].

В офіційному повідомленні про причини переселення йшлося: «Уряд Польської Республіки звернувся недавно до Уряду СРСР з проханням обміняти невелику прикордонну ділянку території Польщі на рівну прикордонну ділянку території СРСР внаслідок економічного тяжіння цих ділянок до суміжних районів СРСР і Польщі. Уряд СРСР погодився з пропозицією Уряду Польської Республіки» [Кляшторна 2006: 5].

У результаті обміну, зазначена ділянка кордону України стала територією Польщі.СРСР взамін на запаси природного газу й нафти отримав великі нерозроблені родовища кам'яного вугілля (Кристинопіль-Сокапь), які вже згодом стали важливою частиною Львівсько-Волинського вугільного басейну.

Не можна не помітити поспішності, з якою передбачалося провести цю операцію: стаття 5 договору свідчить, що останній підлягає затвердженню верховними органами державної влади «у можливо короткий строк і вступить в силу з дня обміну ратифікаційними грамотами» [Губерський 2004: 45].

Ратифікація договору обома сторонами відбулася у травні того ж року. Від укладання спільного договору про переселення (лютий 1951 р.) до відправлення першого ешелону (13 червня 1951 р.) минуло чотири місяці. У жовтні того ж року від'їхав останній ешелон з бойками[Кляшторна 2006: 7].

Під час депортації вражає бездушність і черствість у ставленні до вимушених переселенців. Стаття 1 Протоколу до договору констатує, що кожна зі сторін зобов'язується передати безкоштовно нерухому державну, кооперативно-колгоспну та іншу суспільну власність урядам держав, яким належить дана територія. Також уряди мають право вивозу з обмінної території рухомої державної, колгоспно-кооперативної та іншої суспільної власності. При цьому наголошувалося, що маються на увазі машини, сільськогосподарський реманент і худоба. Жодним словом не згадувалися самі переселенці. Вони залишилися наодинці зі своїми болями й бідами. Лише у статті 4 Протоколу до договору йдеться про «населення», у зв'язку з якнайшвидшим звільненням території [Губерський 2004: 47].

Катерина Лило – живий свідок подій депортації, родичка співавтора статті, згадує початок процесу переселення: «Ми жили у селі Задвір'я. До школи я ходила ще при Польщі, а у старші класи вже при Совєтському Союзі... Прийшли до нас вранці й кажуть: «Ми приїхали до вас з такого приводу: ваш район разом з вами переселяють у Сталінську область». Було загальне зібрання, зразу люди стали кричати, плакати, що куди вони поїдуть. Та й часу зібратися толком не було» [Чоста 2020а].

Як бачимо, основним завданням організаторів переселення було не дати можливості людям опам'ятатися. Наївно думати про вивчення громадської думки з цього приводу, врахування чиїхось побажань чи пропозицій селян.

Переселення жителів зазначеної частини Дрогобицької області обернулося для них великою трагедією. Треба було покида-

ти відбудовані після воєнного лихоліття господарства, залишати важкою працею нажите добро та їхати в невідомість. Однак, це не хвилювало організаторів акції. «Уповноважені», що прибули на місця у супроводі загонів НКВС, мали на руках ретельно відшліфований сценарій депортації з чіткою вказівкою про те, хто, коли і куди має вирушити. Про внесення будь-яких змін до цього плану не могло бути й мови.

З кінця травня по жовтень 1951 р. колони возів зі скромними пожитками селян безперервними потоками прибували на залізничні станції Нижні Устріки й Коростенко. Плакали жінки і діти, розлучалися родини, сусіди, окремі з них – назавжди. Наприклад, переселенець із села Задвір'я Михайло Чиряк, а нині 91-річний житель села Яковлівка (Олександрівський район Донецької області), у 1951 р. був вимушений розлучитися з рідним батьком, якого депортували на Одещину. Це сталося через те, що після одруження Михайла Васильовича вони жили у різних селах [Чоста 2020b].

Зібравшись на пероні, люди просто неба довго очікували на ешелон, а далі – команди на завантаження. Але перед тим, кожного з переселенців насильно заганяли до лазні: «Люди були занепокоєні тим, що разом були дівчатка і хлопчики, жінки літні і молоді. Всім було так важко, що навіть і не думали, хто поруч» – згадує одна з вимушених переселенок [Чоста 2020a].

Посадкою фактично ніхто з відповідальних осіб не керував. Основною місією т. зв. «уповноважених» був своєчасний трансфер людей на перон, педантична перевірка особистих речей під час посадки до вагонів безпосередньо перед відправкою. І це вони виконували дуже сумлінно. Вся робота щодо завантаження людей і майна лягла на самих залізничників[Кляшторна 2006: 8].

До побитих війною товарних потягів-необхідно було все взяте з дому вмістити.«Посадили нас до потягу. Він був без даху, звичайний товарняк. З однієї сторони худоба стояла, а з іншої – мішки з пшеницею, картоплею, хто встиг щосьзабрати. До переселення мимайже ніяк не готувалися, бо ніхто нічого толком не знав, що воно буде. Сім днів ми їхали. Коза з потягу вискочила, хтось відкрив верхню половинку у вагоні, і вона бекнула на ходу і все – пішла у посадку. Діти малі наші плакали – то їхня улюблена іграшка була» – діляться спогадами Катерина Федосова – переселенка, а нині жителька села Староварварівка, Олександрівський район Донецької області.Катерина Федосова доводиться родичкою співавтору дослідження.

Соціальне становище переселенців після депортації суттєво змінилось. Більшість із опитаних автором бойків жаліються на умови переселення: «Перші декілька років нам було дуже складно. Ми мучилися, батьки наші ще більше мучилися, бо ним і нас виховувати треба було, і хату будувати, і на хліб заробляти» [Чоста 2020a].

Новоприбулим на Донбас бойкам виділяли землю та недобудовані хати-мазанки серед голого степу: «У нас на Западній хата була з дерев'яного зрубу, міцна та велика. А на Донбасі побудували нам яку? Ті хати і близько біля наших западенських не стояли… Нам висипали на подвір'я сире та поїдене короїдом дерево, ми збивали його цвяхами, замазували глиною та соломою. А в нас була солома житня, а жито добре не було вимолочене, і до весни те жито на стінах попроростало» [Чоста 2020b].

Чимало з опитаних респондентів після переселення на Донбас стикнулися з агресією та булінгом з боку корінного населення. Це виражалося в словах, діях, насмішках над бойківською говіркою та в зневажливому ставленні до депортованих у цілому: «Заміж я вийшла вже в Сонцеві (народна назва села Яковлівка – автор) за місцевого, а мати його була категорично проти нашого одруження і все казала: «Зачєм ти нам, бандерочка, нужна? Іди до своїх там і з ними женися!» Оце так і все наше життя було... Й дотепер ми лишилися «бандерами»: як називали нас тоді, так і зараз називають» [Чоста 2020a].

Проте постійні конфлікти та булінг лише загартували переселенців і мотивували їх до плідної роботи задля побудови міцного господарства та сім'ї: «Серед тих, хто з Западної приїхав багато таких, що своєю важкою працею досягли поваги. Я можу назвати безліч імен таких переселенців. Це ті, кого тут вважали нижчою расою...» [Чоста 2020c].

Людей під час депортації зірвали зі своїх обжитих поселень і вивезли в несприятливі для горян райони південного сходу України. Їм потрібно було пристосуватися до особливостей місцевого клімату: дуже сувора і холодна зима, спекотне та засушливе літо, не звичні для західних областей, степи. Це стало справжнім викликом для депортованих бойків. Також переселенці залишили чималу культурну спадщину на нових землях. Під час та після депортації було складено чимало пісень «Як ходили, як гуляли ми у рідному селі», «Наблизилась чорна година збирання», «Гори наші, гори, ліси між горами»; віршів «Розкажіть нам, мамо, як вас виселяли», «В горах я родився, в горах думав жити», «Жаль мені тих гір і поля, і тої хатини...» та іншої усної народної творчості. У селах Староварварівка та Яковлівка (Олександрівський район Донецької області) бойками були збудовані й відкриті греко-католицькі церкви. Депортовані бойки суворо дотримуються всіх церковних канонів. Свято шанують свої традиції та прищеплюють їх своїм дітям та онукам.

Висновки. Отже,усні свідчення очевидців щодо культурних, соціальних, кліматичних та інших проблем переселення бойків на Донбас у 1951 р є значущим та нетривким джерелом інформації стосовно деталей депортації. Шляхом інтерв'ю були отримані цінні факти щодо переселення жителів сіл Задвір'я та Гошів Нижньо-Устрицького району Дрогобицької області до сіл Яковлівка та Староварварівка Олександрівського району Донецької області. Було вивчено основні передумови та причини депортації,надана оцінка ролі влади в цьому процесі. Чітко окреслено умови депортації та порушення прав людини під час переселення. Також виявлено, що бойки після переселення зазнали чималої трансформації, пов'язаної з зовнішнім середовищем та оточенням.

ЛІТЕРАТУРА

Базылев Л. (1980). *Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. 10. январь 1950 – декабрь 1955*. М. : Наука.

Губерський Л. В. (2004). *Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. Т. 2.* К. : Знання України.

Кляшторна Н. О. (2006). *Акція-51. Останні свідки*. Вінниця : ДП «ДКФ».

Чоста К. С. (2020a). *Інтерв'ю з Лило Катериною Іванівною, 1935 р.н.* (с. Яковлівка Олександрівського району Донецької області, 19 вересня 2020. Транскрибований аудіозапис). Особистий архів.

Чоста К. С. (2020b). *Інтерв'ю з Федосовою Катериною Федорівною, 1936 р.н.* (с. Староварварівка Олександрівського району Донецької області, 19 вересня 2020. Транскрибований аудіозапис). Особистий архів.

Чоста К. С. (2020c). *Інтерв'ю з Чиряком Михайлом Васильовичем*, 1926 р.н. (с. Яковлівка Олександрівського району Донецької області, 19 вересня 2020. Транскрибований аудіозапис). Особистий архів.

REFERENCES

Bazylev L. (1980). *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnosheniy [Documents and materials on the history of Soviet-Polish relations*]. Vol. 10. January 1950 – December 1955. M. : Nauka [in Russian].

Chosta K. S. (2020a). *Interv"yu z Lylo Katerynoyu Ivanivnoyu, 1935 r.n. [Interview with Lilo Kateryna Ivanivna, born in 1935]*. (s. Yakovlivka Oleksandrivs'koho rayonu Donets'koyi oblasti, 19.09.2020. Transkrybovanyy audiozapys). Osobystyy arkhiv [in Ukrainian].

Chosta K. S. (2020b). *Interv"yu z Fedosovoyu Katerynoyu Fedorivnoyu, 1936 r.n. [Interview with Fedosova Kateryna Fedorivna, born in 1936]*. (s. Starovarvarivka Oleksandrivs'koho rayonu Donets'koyi oblasti, 19.09.2020. Transkrybovanyy audiozapys). Osobystyy arkhiv [in Ukrainian].

Chosta K. S. (2020c). *Interv"yu z Chyryakom Mykhaylom Vasyl'ovychem, 1926 r.n. [Interview with Chiryak Mykhailo Vasyliovych, born in 1926]*. (s. Yakovlivka Oleksandrivs'koho rayonu Donets'koyi oblasti, 19.09.2020. Transkrybovanyy audiozapys). Osobystyy arkhiv [in Ukrainian].

Hubers'kyy L. V. (2004). *Ukrayins'ka dyplomatychna entsyklopediya [Ukrainian diplomatic encyclopedia*]. Vols. 1–2. Vol. 2. K. : Znannya Ukrayiny [in Ukrainian].

Klyashtorna N. O. (2006). *Aktsiya-51. Ostanni svidky [Action-51. The last witnesses]*. Vinnytsya : DP «DKF» [in Ukrainian].